

XXI. YÜZYILIN BAŞINDA TÜRKİYE NÜFUSU

La Population de la Turquie au début de XXIe Siècle

Ertuğrul Murat ÖZGÜR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 6100, Ankara
ozgur@humanity.ankara.edu.tr

Özet: Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. genel nüfus sayımı olan ve 22 Ekim 2000 tarihinde gerçekleştirilen sayımın sonuçlarına göre Türkiye nüfusu, 67.803.927 kişidir. 1990 sayımına oranla ülke nüfusu binde 18.3 yıllık ortalama nüfus artış hızıyla bu değere ulaşmıştır. Bu 10 yıllık dönemde, 24 il, ülke ortalamasının üzerinde artışlar kaydederken, 42 il Türkiye ortalamasının altında, fakat pozitif bir gelişme ortaya koymuş, 15 ilde de mutlak nüfus azalması yaşanmıştır. Şehirsel yerleşmelerdeki nüfus, yıllık binde 27 ortalama ile büyürken, kırsal nüfus binde 4.2 oranında artışa sahne olmuştur. Ülkenin kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde kırsal nüfus boşalması çok kuvvetli şekilde hissedilirken, batı ve güney kesimlerde gerek kırsal gerekse şehirsel nüfus nispeten artışına devam etmiştir. Son sayım sonuçlarına bakılırsa, şehirlerde yaşayan nüfus oranı % 65'e ulaşmış görünmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki şehirsel nüfus oranlarındaki değişim dikkat çekici görünüm ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Türkiye, kırsal boşalma, şehirleşme, bölgesel dengesizlikler

Résumé: La République de la Turquie a fait un nouvel recensement général de la population en 22 octobre 2000. C'est le quatorzième recensement depuis l'instauration de la République. La Turquie comptait 67.803.927 habitants le 22 octobre 2000, contre 56.473.035 le 21 octobre 1990. Le taux d'accroissement annuel moyen a été de 18.3‰ pour la période 1990-2000. L'accroissement global de 18.3‰ par an est la moyenne de taux d'accroissement départementaux très différenciés. Dans cette période, 24 départements ont connu une croissance supérieure à la moyenne nationale, 42 un accroissement positif, mais inférieur à la moyenne nationale, et 15 ont perdu des habitants. En Turquie, trois domaines de croissance démographique forte sont la Marmara orientale, la côte méridionale de département d'Izmir au département d'Adana et la région de l'Anatolie du Sud-Est. A l'opposé, les départements qui se trouvent nord et nord-est du pays présentent à faible croissance ou diminution. L'exode rural est une réalité dans ces départements. Le nombre des habitants vivant dans les agglomérations dépasse des 44 millions. La population urbaine qui atteint à 65% de la population totale croît rapidement depuis 1950. La population urbaine a un taux d'accroissement annuel moyen de 27%, pendant que les campagnes n'ont crû que 4.2% par an.

Mots clef: Population, Turquie, exode rural, urbanisation, déséquilibres régionaux

1. Giriş

Türkiye'de cumhuriyetin ilânından bu yana gerçekleştirilen on dördüncü genel nüfus sayımı, 22 Ekim 2000 tarihinde yapıldı ve sonuçları 2002 yılı ekim ayında Devlet İstatistik Enstitüsü (D.İ.E.) tarafından açıklandı. Yeni idarî ünitelere göre düzenlenmiş nüfus verileri, Türkiye genelinde ve 81 ilde, 1990-2000 döneminde nüfusun nasıl bir değişim gösterdiği, şehirsel ve kırsal nüfusun ne şekilde bir görünüm kazandığını ortaya koyabilmemize yardımcı olmaktadır.

Bu makale hazırlanırken yukarıda belirtildiği üzere D.İ.E.'nin 1990 ve 2000 genel nüfus sayı-

mı sonuçları kullanılmıştır. Nüfusun artış/azalış oranları, bütün iller için ayrı ayrı kırsal, şehrsel ve toplam nüfus olarak hesaplanmış, bu veriler gruplandırılarak Türkiye ortalamaları da göz önüne alınmak suretiyle haritalanmıştır. Ayrıca söz konusu veriler, bölgesel farklılıkları gösterebilmek için bölgelere göre yeniden düzenlenmiştir. Ancak bilindiği gibi coğrafi bölge sınırları ile idarî sınırlar ülkenin çoğu yerinde uyumsuzluklar göstermektedir. O itibarla illerin coğrafi özellikleri olabildiğince dikkate alınarak il sınırlarıyla uyumlu bir bölge ayırımı ve veri düzenlemesi gerçekleştirilmiştir (Harita 1).

Şehrsel yerleşme tanımlaması, dünya çapında¹, hatta bir ülke içinde dahi² ortak bir ölçütle yapılamamaktadır. Gerek yerleşme sınıflandırması ve gerekse nüfus araştırmalarında şehrsel-kırsal yerleşme ayırımında, nüfus, idarî görev, ekonomik fonksiyon gibi ölçütlerden biri kullanılmaktadır. Ekonomik fonksiyonlara göre yapılan yerleşme sınıflandırması en gerçekçi sonuçları vermekle birlikte, ne üzücüdür ki, Türkiye’de tüm yerleşmelere ait fonksiyon analizi yapabileceğimiz istatistikler yayınlanmamaktadır. Veri sağlamadaki güçlük, bu çalışmada D.İ.E.’nin şehrsel yerleşme ölçütünü esas almamıza, dolayısıyla da il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusu şehrsel nüfus, geriye kalanları ise kırsal nüfus olarak kabul etmemize neden olmuştur. Öte yandan, il ve ilçe merkezi statüsündeki yerleşmelerin, idarî görevleri gereği kırsal yerleşmelerden farklı olarak, az ya da çok şehrsel fonksiyonlara sahip olmaları; bunlardan 20.000’den az nüfuslu olanlarını kasaba, bu değerden fazla nüfuslu olanları da şehir, dolayısıyla da sakinlerini şehrsel nüfus kabul etmemizde belirleyici olmuştur. Aynı yaklaşım, M.Bazin ‘in “1990’da Türkiye Nüfusu” (La Population de la Turquie en 1990) isimli makalesinde de sergilenmiştir.

2.Nüfus Artış Hızı Yavaşlama Eğilimini Koruyor mu?

Türkiye nüfusu 1990 yılında 56.473.035 kişi iken, 2000 sayımı sonuçlarına göre 67.803.927 kişiye ulaşmış durumdadır. Bu son tarihten üç yıl önce gerçekleştirilen tespit ise nüfus, 62.865.574 kişi olarak belirlenmiştir. 1927’den beri Türkiye nüfusunun gelişimine bakıldığında, sürekli bir artışın olduğu zaten bilinmektedir. Ancak, 1985-1990 devresinden itibaren yavaşlama eğilimi ortaya koyan ülke nüfusu, 1990’dan sonra binde 20’nin altına inerek, değişik bir çizgi izlemeye başlamıştır. 1990-1997 arası dönemde yıllık ortalama binde 15.1 olarak gerçekleştiğini bildiğimiz artış oranı, 1990-2000 arası 10 yıllık devre olarak bakıldığında binde 18.3 olarak hesaplanabilmektedir. Bu rakamlar, 1955-1960 döneminde binde 28.5 ile en yüksek yıllık artış hızına erişmiş olan Türkiye nüfusunun artış temposunun yavaşladığının işaretleridir. Nitekim 1963’te 6.1 düzeyindeki toplam doğurganlık hızının, 1993’te 2.7’ye³ gerilemiş olması, nüfus artış hızındaki yavaşlamanın, doğumların düşüşüne paralel bir gidiş izlediğini anlatmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen Türkiye, demografik geçişin son aşamasına ulaşabilmiş değildir.

1990-2000 arasındaki binde 18.3’lük oran, yıllık artışın hız kestiğinin bir göstergesi olmakla birlikte, 1997-2000 devresinde nüfus artış hızının açıklanan nüfus değerlerine göre binde 25’lik bir değer ortaya koyması, zihinleri biraz karıştırmıştır. Bu durum sayımın güvenilirliği ile mi ilgilidir? Yoksa nüfus artışındaki yeni eğilimden sapmanın bir işareti midir? Şüphesiz bunu zaman gösterecektir. Ancak 2000 sayım sonuçlarının, fazla beyandan dolayı uzun süre açıklanamamış olması ve düzeltme çalışmalarına konu olması (hatırlanacağı gibi 2000 sayımıyla ilgili olarak D.İ.E. 3.6 milyon fazla nüfus tespit etmiş ve daha yüksek çıkan bu sayımın sonuçlarını masa başında düzeltmiştir) birinci şüpheyi kuvvetlendirmektedir. 3 Kasım 2002 seçimleri de nüfus verilerinin zorunlu olarak ilân edilmesinde etken olmuş görünmektedir.

3.Nüfus, Her Yerde Aynı Artış Hızını Göstermiyor

Türkiye’nin 1990-2000 dönemindeki genel nüfus artış hızı, bölgeler ve idarî üniteler ölçeğinde aynı görünüşleri sunmamakta, aksine artış oranlarında eşit olmayan bir dağılımla karşılaşmaktadır. 24 ilde ülke ortalamasının üzerinde bir artış hızı görülürken (ki bunların 5’i binde 30’dan yüksek yıllık hıza sahiptir), 42 ilde pozitif, ama ülke ortalamasının altında artış oranları ve nihayet 15 ilde de çeşitli oranlarda mutlak nüfus kaybı belirlenmektedir.

Nüfus artışının en hızlı gerçekleştiği 3 il (Antalya yıllık binde 42, Şanlıurfa binde 37 ve İstanbul binde 33), aslında nüfus artışının farklı nedenlere dayandığı alanları temsil etmektedir. İstanbul ili, Marmara Bölgesi'nin endüstrileşmiş alanlarını sembolize etmekte ve buna bağlı olarak yurdun her yerinden başta Çatalca-Kocaeli Bölümü ve kısmen de Güney Marmara Bölümü doğu kesimine yönelen nüfus akınlarının izlerini taşımaktadır.

Şanlıurfa ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelindeki yüksek doğurganlık olgusunu, fakat aynı zamanda GAP'ın olumlu yansımalarını ve 1983'ten 1999'a kadar ülkenin doğu ve güneydoğusunda yoğun şekilde yaşanan terör olayları ve güvenlik kaygılarının sonuçlarının altını çizen bir demografik yapı sergilemektedir.

Antalya ilinin temsil ettiği alan ise; Akdeniz ve Ege bölgelerinin kıyı kesimlerindeki tarımsal verimliliğin yanı sıra, hatta yer yer ondan da önemli olacak şekilde bu alanların turistik etkinlikler bakımından kaydettiği gelişmeyle yüksek nüfus artışları ortaya koymaktadır. Böylece bu bölgelerde hem doğal nüfus büyümesi gerçekleşmiş, hem de önemli birer cazibe alanı haline gelerek dışarıdan nüfus çekmişlerdir. Aslında bu görüntü, sıralama değişikliği gibi ufak farklılıklar bir kenara bırakılırsa, 1985-1990 dönemini çağrıştırmaktadır.

Diğer taraftan Batı Karadeniz Bölümü illerinin büyük bir kısmı ile Türkiye'nin kuzeydoğusundaki Artvin, Kars ve Ardahan illeri nüfusun azaldığı idarî ünitelere karşılık gelmektedir. Bu alanlar nüfus artışının ülke ortalamasının altında ve çok az gerçekleştiği alanlarla kuşatılmıştır ki, nüfusu gerileyen veya duran yapıdaki bu yerler, neredeyse Karadeniz Bölgesi'nin tamamı, Orta Anadolu Bölgesi'nin Tuz Gölü doğusuna düşen bölümleri ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimleridir (Harita 2).

Bu nüfus değişim görüntüsü, bir bakıma ülkede nüfusun yeniden dağılışının da bir ifadesidir. Çünkü bu mutlak azalma ya da az artma buralardan dışarıya göçlerin varlığını anlatmakta, dolayısıyla da ülkenin başka yerlerinde nüfus, olması gerektiğinden daha fazla artarak yeni bir dağılış kalıbı oluşturmaktadır. Bu yeni dağılıştta yüksek, dağlık ve ekonomik potansiyelleri zayıf alanlardaki kırsal boşalma ile endüstri ve turizm bölgelerine yönelme etkin rol oynamaktadır. Eskiden beri söz konusu yönelmenin odağı, Marmara Bölgesi ve özellikle de Tekirdağ-Adapazarı şehirselleşmiş kuşağı olmuştur.

Güneydoğu Anadolu'nun yüksek doğurganlıkla ilgili hızlı nüfus artış süreci, yaşanan olumsuz olayların doğurduğu zorunlu göçlere rağmen bir diğer belirleyici konumundadır. Bu durum, bölgenin nüfus yoğunluklarında dikkat çekici bir artış yaratmaktadır.

Bölgesel ölçekte nüfus artış/azalış oranlarına yakından bakıldığında yukarıdaki betimlemeler daha da anlam kazanmaktadır (Çizelge 1). 1990-2000 arasında Marmara Bölgesi, yıllık ortalama binde 27'lik bir artış oranıyla 17.4 milyonluk bir nüfus büyüklüğüne ulaşmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi artış hızı bakımından ikinci sırada gelmekte ve yılda binde 25 oranında artmaktadır. Adana ve Antalya bölümlerinin birbirinden kısmen farklı nüfus çeken doğal koşulları ve ekonomik etkinlikleri, Akdeniz Bölgesi'ne binde 22 düzeyindeki artış sağlamıştır. Ege ve Orta Anadolu bölgelerindeyse, ülke ortalamasının biraz altında yıllık artış oranları izlenmektedir.

Çizelge 1. Türkiye'de 1990-2000 döneminde, bölgelere göre toplam nüfus miktarları ve değişim oranları.

Bölgeler	1990 Toplam nüfusu	2000 Toplam nüfusu	Yıllık değişim oranı (Binde)
Marmara	13.295.878	17.365.027	27.1
G.Doğu Anadolu	5.157.160	6.608.619	25.1
Akdeniz	7.026.489	8.706.005	21.7
Ege	7.594.977	8.938.781	16.4
Orta Anadolu	10.521.966	12.205.933	15.0
Doğu Anadolu	5.348.512	6.137.414	13.9
Karadeniz	7.528.053	7.842.148	4.1
Türkiye Toplamı	56.473.035	67.803.927	18.3

Kaynak: D.İ.E.Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Ülke ortalamasının üstünde ya da ona çok yakın olan artış oranlarının aksine, Karadeniz Bölgesi'nin genelde nüfus durgunluğu, ama bazı kısımlardaki nüfus gerilemesi hâli, bölge ortalamasının binde 4'lük sınırlı bir büyüme hızı göstermesine yol açmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfus, dışa-

rıya doğru gerçekleşen yoğun göçe rağmen, doğum oranlarının yüksekliği sayesinde yılda binde 14 oranında artmaktadır. Öte yandan Karadeniz Bölgesi, Türkiye ortalamasının üzerindeki nüfus yoğunluğu değerleri ile hâlâ dikkat çekerken Doğu Anadolu Bölgesi, nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye'nin en ıssız alanlarını bünyesinde barındırmaya devam etmektedir.

4.Kırsal Nüfus Sınırlı Ölçüde Artarken, Bazı Yerlerde Boşalma Devam Ediyor

Türkiye'deki kırsal yerleşmelerde yaşayan nüfus miktarı, 1990 yılından 2000 yılına kadar geçen sürede, yıllık binde 4.2 gibi düşük sayılabilecek bir oranla, bir milyon kişi artarak 23.8 milyon kişiye ulaşmıştır. Ancak ülkenin her yerinde kırsal nüfusun artmadığı, buna karşılık 46 ilde önemli boyutlarda bir kırsal boşalmanın yaşanmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin genel nüfus değişim tablosunda karşılaştığımız görüntüye paralel şekilde öncelikle Anadolu'nun kuzey ve doğusu kırsal nüfus kaybına uğrayan alanlar arasında yer alırken, sayıları 35'i bulan ve genelde ülkenin batı ve güney bölgelerindeki illerin kırsal nüfusu az ya da çok artmaya devam etmektedir.

1990-2000 döneminde, kırsal nüfusun önemli oranda azaldığı yerler arasında, Karadeniz Bölgesi illeri ilk sıralarda gelmektedir. Nüfusu binde 20'den daha fazla oranda azalan 11 ilden 5'inin Karadeniz Bölgesi'nde bulunması, bu tespiti doğrulamaktadır. 10 yıllık bir devrede bu bölge, toplam kırsal nüfusunun %10'unu kaybetmiştir. Bu nüfus kaybı oranı, kırsal nüfus azalması görülen illerde %15 seviyesine erişmektedir. Nitekim, harita: 3'de izlenebilecek bu illerden söz konusu devrede 492.413 kişi eksilmiştir.

Kırsal nüfus boşalmasının gerçekleştiği ikinci alan, Doğu Anadolu Bölgesi ve özellikle bu bölgenin kuzey yarısıdır. Tunceli ili yıllık binde -75 oranıyla bu alanın nüfus azalmasını temsil eden idarî ünite konumundadır. Doğu Anadolu'nun toplam kır nüfusunda ele alınan devre boyunca, %6'lık, nüfusu mutlak olarak azalan illerdeyse %13 oranında bir nüfus düşüşü gerçekleşmiştir(bu illerden 10 yılda eksilen insan sayısı net olarak 276.399 kişidir).

Orta Anadolu'nun kuzey kesimleri, fakat daha çok doğu yarısına karşılık gelen Orta ve Yukarı Kızılırmak bölümleri, köyler nüfusunun azaldığı bir başka alan durumundadır. Sözü edilen bu alanda, Kırşehir, Sivas ve Çankırı illerinde olduğu gibi, yer yer yıllık binde 10'dan daha kuvvetli bir nüfus boşalması yaşanmıştır.

Orta Anadolu Bölgesi'nin kır nüfusunu kaybettiği illerle, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin kırsal nüfus kaybına uğrayan illeri komşu olduklarından, bu ortak özellik çerçevesinde hepsi büyük bir birlik oluştururlar (Harita 3). Orta Anadolu'nun toplam kır nüfusu 1990'dan 2000'e sadece 216 kişi artarak 3.855.000 olmuştur. Bölge toplam kır nüfusunda çok küçük bir miktar artış olmuşa da köyler nüfusu azalan illerde, kırsal nüfus kaybının %9 seviyesinde gerçekleştiği gözlenmektedir.

Çizelge 2. Türkiye'de 1990-2000 döneminde bölgelere göre kırsal nüfus miktarları ve değişim oranları.

Bölgeler	1990 Kırsal nüfusu	2000 Kırsal nüfusu	Artış/Azalışmiktarı	Yıllık değişim oranı (Binde)
Marmara	2.945.571	3.634.065	+ 688.494	21.2
Akdeniz	2.974.893	3.501.802	+ 526.909	16.4
G.Doğu Anadolu	2.283.359	2.465.483	+ 182.124	7.7
Ege	3.250.506	3.443.206	+ 192.700	5.8
Orta Anadolu	3.854.784	3.855.000	+ 216	0.005
Doğu Anadolu	3.062.714	2.881.518	- 181.196	-6.1
Karadeniz	4.444.933	4.016.579	- 428.354	-10.0
Türkiye Toplamı	22.816.760	23.797.653	+ 980.893	4.2

Kaynak: D.İ.E.Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Kır nüfusuyla ilgili madalyonun öbür yüzünde ise, Marmara Bölgesi'nin doğu yarısında, Akdeniz ve Ege bölgelerinin kıyı kesimlerinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli sayılabilecek oranlarda nüfus artışı yer almaktadır. İstanbul-Kocaeli illeri eksenli Marmara Bölgesi kırsal alanlarında yaşayan nüfusun değişim oranı 1990-2000 devresinde %21 olurken, Akdeniz Bölgesi'nde (ağırlık Antalya ve Mersin illeri kırsal alanlarında olmak üzere) %16, Güneydoğu Anadolu'da yaklaşık %8

(kır nüfusu 1/3 oranında artan Şanlıurfa ili çok belirgin), Muğla ve İzmir illerinin dikkat çekici durumlarıyla Ege Bölgesi'nde %6'lık bir dönemsel değişimle karşılaşmaktadır (Çizelge 2).

İstanbul merkezli alanda, şehirleşmiş alanlara yakın köyler aşırı nüfuslanırlarken, Antalya, Muğla gibi kıyı illerinde turistik ve tarımsal gelişim, kırsal nüfusun hem doğal hem de toplam artış oranlarının yükselmesinde etken olmuştur. Güneydoğu Anadolu'da ise, doğum oranlarının yüksekliğinin yanında GAP'ın dışarıya göçü engelleyici olumlu etkileri (özellikle Şanlıurfa ilinde) önemlidir.

5.Şehirselle Nüfus Oranı Gittikçe Artıyor

Türkiye'de şehirselle nüfus miktarı ve oranı her geçen gün artmaktadır. 1990'da %59 olan oran, 2000 yılında %65'e, şehirli nüfus miktarı da 33.7 milyon kişiden 44 milyon kişiyi aşan bir seviyeye ulaşmış durumdadır. Tüm bölgelerde şehirselle nüfusun binde 20'nin üzerinde olacak şekilde artışının yanında, Doğu ve Güneydoğu illerinde yıllık artış oranlarının binde 36-37 değerlerini gösteriyor olması ilginçtir. Bu sayede şehirleşme düzeyi, Doğu Anadolu'da %43'den (1990) 2000 yılında %53'e, Güneydoğu Anadolu'da ise, %56'dan %63'e yükselmiştir. Bu durum, söz konusu iki bölgede, 1990'lı yıllar boyunca en çetin dönemini geçiren terör ve ülke iç güvenliği boyutundaki olayların sonuçlarıyla yakından ilgilidir. Zira bir taraftan bölge kırsal nüfuslarında kuvvetli boşalmalar yaşanırken⁴, diğer yanda bu kırsal kesim insanları, daha çok bölgelerinin kasaba ve şehirlerine akın etmişlerdir⁵. Yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki güvenlik kuvvetlerinin sayısal artışı⁶, Güneydoğu Anadolu kalkınma çalışmalarının etkisiyle ekonomik hayatta sağlanan kazanımlar⁷, Atatürk Barajı gibi proje kapsamındaki kimi barajlarda su tutulmasıyla, göl alanındaki yerleşmelerin sular altında kalması⁸ gibi etmenler, 1990-2000 yılları arasında şehirselle yerleşmelerde nüfusun ortalamasının çok üstünde artış kaydedilmesindeki diğer etmenler olmalıdır. Şehirler ve kasabalar nüfusunda binde 40'ın üstünde yıllık büyümenin gerçekleştiği 14 ilin 10'unun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alması bu bakımdan önemli bir göstergedir (Harita 4, Çizelge 3).

Türkiye ortalamasının üzerinde şehirselle nüfus artışına sahne olan ikinci grup il, Marmara Bölgesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgenin genelinde binde 29 seviyesindeki yıllık artış oranı, il ölçeğinde ele alındığında Tekirdağ ilinde binde 43, Bursa ilinde binde 35, Bilecik ilindeyse binde 32 gibi değerler gösterir ki, bu oranlar Doğu ve Güneydoğu şehirlerindeki artışlar derecesinde değildir.

Tekirdağ iline bağlı Çorlu, Çerkezköy, Marmaraereğlisi, Muratlı çevrelerinde hızla gelişen endüstrileşme eksenli şehirleşme, Bursa ve Bilecik illerinde de kendisini hissettirmektedir. Endüstriyel faaliyet alanlarının çok önemli bir yer tuttuğunu bildiğimiz İstanbul ve Kocaeli illerinde nüfus kazanımı kırsal yerleşmelerde daha fazla olduğundan, şehirselle nüfus artışı binde 20 ile 30 arasında değişen oranlarda seyretmiştir. Göç yoluyla dışarıdan bu illerin kırsal yerleşmelerine gelen büyük nüfus kitleleri, buraları büyütürken şehirlerle birleştirmektedir. Böylece kırsal nüfus, kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde, değişik bir işleyişle şehirselle hâle dönüşebilmekte, kırsal görünüm ve yaşam tarzlarının izlerini daha kuvvetli yansıtan yerleşmelerin doğması söz konusu olmaktadır.

Çizelge 3. Türkiye'de 1990-2000 döneminde bölgelere göre, şehirselle nüfus miktarları ve değişim oranları.

Bölgeler	1990 Şehirselle nüfusu	2000 Şehirselle nüfusu	Artış miktarı	Yıllık değişim oranı (Binde)
G.Doğu Anadolu	2.873.801	4.143.136	1.269.335	37.3
Doğu Anadolu	2.285.798	3.255.896	970.098	36.0
Marmara	10.350.307	13.730.962	3.380.655	28.7
Akdeniz	4.051.596	5.204.203	1.152.607	25.4
Ege	4.344.471	5.495.575	1.151.104	23.8
Orta Anadolu	6.667.182	8.350.933	1.683.751	22.8
Karadeniz	3.083.120	3.825.569	742.449	21.8
Türkiye Toplamı	33.656.275	44.006.274	10.349.999	27.0

Kaynak: D.İ.E.Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Şehirselle nüfus oranlarının alansal dağılımına bakıldığında, kuvvetli tezatları bünyesinde barındırdığı gözlenir (Harita 5). Batman ili istisna kabul edilirse, şehirselle nüfus oranları sadece Karabük-Gaziantep arasındaki bir hattın batısında ülke ortalamasının (%65) üstüne çıkar ve bu alanda 12 il en

yüksek şehirli nüfus oranı ortaya koyar. Buna karşılık, en zayıf şehirli nüfus değerlerine, yüksek Doğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz kıyılarında rastlanılmaktadır. Bu, geri kalmış doğu ve kuzey Türkiye ile endüstrilemiş ve ilerlemiş batı ve güney Türkiye arasındaki bilinen zıtlığın bir başka ifadesidir.

Türkiye'nin büyüklük ve hiyerarşik sıralamasında önde gelen şehirlerin, nüfus gelişimleri de bazı özellikler sergilemektedir. Ülkenin biri ekonomik ve kültürel, diğeri yönetsel baş şehri durumdaki İstanbul ve Ankara'nın yıllık nüfus büyüme oranları sırasıyla binde 28 ve 21'dir. İki önemli şehir ülke nüfusunun %18, tüm şehirlerde yaşayan nüfusun %27'nin yaşadığı merkezlerdir.

Nüfusları milyonu aşmış üç bölgesel metropolden Bursa, 1990-2000 döneminde daha hızlı olmak üzere (yıllık binde 36 oranında), İzmir ve Adana ise, ona göre biraz daha yavaş (binde 24 ve 21) bir tempoda büyümüşlerdir. Bu üç şehirde, ülke toplam nüfusunun %7 kadarı, toplam şehirli nüfusun %10'u bir araya gelmiş durumdadır.

Şehirli nüfus artış hızlarının en yüksek olduğu şehrsel yerleşme grubunu bölgesel merkezler oluşturmaktadır. Bu grubun ortalama yıllık artış oranı binde 31 olduğu halde, Antalya (binde 47), Erzurum (binde 40), Diyarbakır (binde 38) ve Konya (binde 37) gibi şehirlerdeki nüfusun büyüme oranı çok daha önemli boyutlara ulaşmıştır. Ancak bölgesel şehir niteliği gösteren ve bu grup içinde yer alan Sivas, Eskişehir ve Samsun nispeten düşük oranlarla büyüyen yerleşmeler olmuşlardır (binde 12-17).

Zonguldak (binde -12) ve Edirne (binde 15) hariç tutulursa, eksik donanımlı bölgesel şehir karakterine sahip diğer bir kısım merkezler de kuvvetli bir demografik büyüme sergilemişlerdir (Van, Şanlıurfa, Mersin, Denizli, Kahramanmaraş). Sayıları 19'u bulan bölgesel ve eksik donanımlı bölgesel şehirler, 7.6 milyonu aşkın nüfuslarıyla ülke nüfusunun %11'ine ev sahipliği yapmaktadır.

En önemli iki şehir, bölgesel metropoller ve bölgesel merkezlerden oluşan ve sayıları 24'ü bulan Türkiye'nin en önemli yerleşmelerinde, toplam nüfusun %36'sı yaşamaktadır (24.2 milyon insan). Bunlar dışındaki 33 şehir de katılırsa, yaklaşık 30 milyon Türk insanının 100.000'den fazla nüfuslu yerleşmelerde oturdukları anlaşılır. 1990'da sayıları 43 olan bu nitelikteki şehirlerde 21 milyon kişi yaşıyordu ve bunların toplam nüfus içindeki payları %37 idi. Böylece 100.000'nin üzerinde nüfuslu şehirlerin 10 yılda %40 büyüyerek nüfus bakımından daha da güçlendikleri, bu nüfus eşliğinin altında kalan kasaba ve şehirlerin ise, söz konusu dönemde %28 oranında nüfus kazandıkları, dolayısıyla diğerleri kadar büyüyemedikleri ortaya çıkmaktadır. Büyüklük sıralamasında ikinci beş içindeki Gaziantep, Konya, Antalya, Diyarbakır ve Mersin şehirleri, ortalama %43 oranında nüfuslarını artırmışlardır.

6.Sonuç

Türkiye, nüfus artış hızında nispi bir yavaşlamanın yaşandığı ve böylece daha önceki 10 yıllık döneme (1980-1990) göre, nüfusa eklenen insan miktarında azalma olan bir ülke özelliği kazanmıştır. Ancak mevcut nüfus büyüklüğüyle Türkiye, Avrupa Birliği üye ve aday ülkeleri arasında 82 milyon nüfuslu¹⁰ Almanya'dan sonra en kalabalık, aynı zamanda da nüfusu en hızlı artan ülke durumundadır.

70 milyona yakın nüfusa sahip Türkiye, Avrupa'nın diğer fazla nüfuslu ülkeleri olan Fransa, İngiltere ve İtalya'dan (her birinin 57-59 milyon arasında değişen nüfusları vardır) kalabalık olduğu gibi, 2004 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olacak 10 ülkenin toplam 75 milyonluk nüfuslarına da neredeyse denk durumdadır. Bu, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin gecik(tiril)mesindeki önemli demografik engellerden biri olmalıdır.

Türkiye'de anılan devrede, nüfusun büyüme hızı her yerde aynı oranda gerçekleşmemiştir. Ülkenin batı yarısı ve özellikle kıyı bölgeleri nüfus kazanarak, doğu yarısı ise daha çok kaybederek, nüfus dağılımındaki tezatları kuvvetlendirmiştir. Bölgesel nüfus artışlarındaki farklılıklar da çözümlenmesi gereken sorunlar arasındadır.

1990-2000 döneminde, kırsal nüfusun artışı çok sınırlı ölçüde olmuş, Karadeniz, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki illerin çoğunluğunda, diğer bölgelerin de kimi illerinde, önemli sayılabilecek boyutlarda kırsal boşalma devam etmiştir.

Kasaba ve şehirlerde yaşayan insan sayısı her geçen gün artmaya devam etmiş, ülke nüfusunun 2/3 şehrsel yerleşmelerde yaşar duruma gelmiştir. XX. yüzyılın son 10 yılında, Türkiye şehrsel

nüfusu için en dikkat çekici gelişme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerde yaşanan terörün yarattığı en önemli sosyal ve ekonomik sonuçlardan biri de, bu bölgelerin kırlarının önemli ölçüde boşalması yanında, kasaba ve şehirlerinin aşırı büyüyerek, daha önce bu denli ciddi boyutlara ulaşmamış şehir ve şehircilik sorunlarıyla karşılaşmaları olmuştur.

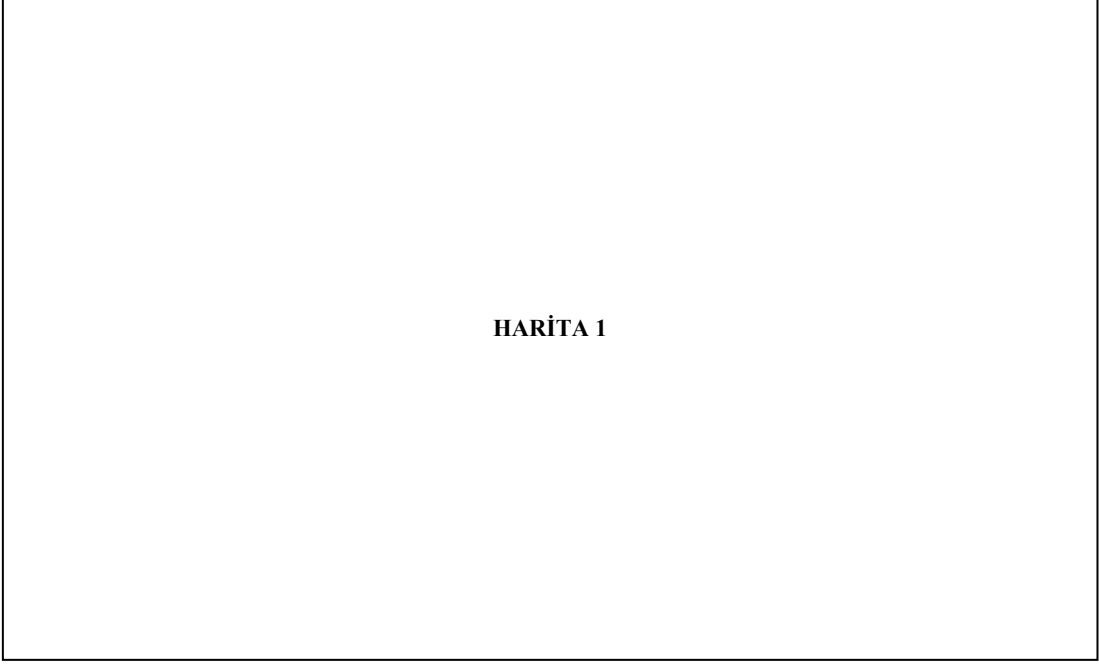
Aşırı nüfuslanmanın getirdiği başka bir sorun, Antalya gibi büyümesini dışarıdan göçe bağlı olarak çok hızlı sağlamış turistik yerlerde ortaya çıkmıştır. Buralar, çok hızlı demografik ve mekânsal büyüme gösterdiklerinden, sosyal, kültürel ve ekonomik yapı farklarına sahip insanların bulunduğu yerler olmuştur. Aynı zamanda yabancı turistlerin çok ilgi gösterdiği bu yerleşim birimleri, uluslar arası bir kültür arenası haline gelmiş, yerli ile yabancı, geleneksel ile modern, fakir ile zengin gibi pek çok karşıtlıklar, şehir ve onda yaşayanların hayatını her yönüyle etkilemiştir.

Türkiye şehirleri içinde nüfuslarını en fazla, zaten kalabalık olan yerleşim birimleri artırmışlardır. Toplam nüfusun % 43'ünün 100.000'den daha fazla nüfusa sahip şehirlerde oturuyor olması bunun göstergesidir. Bu şehirler arasında bölgesel merkez niteliği taşıyanların, önemli bir büyüme ivmesi yakaladıkları da ayrıca belirtilmelidir.

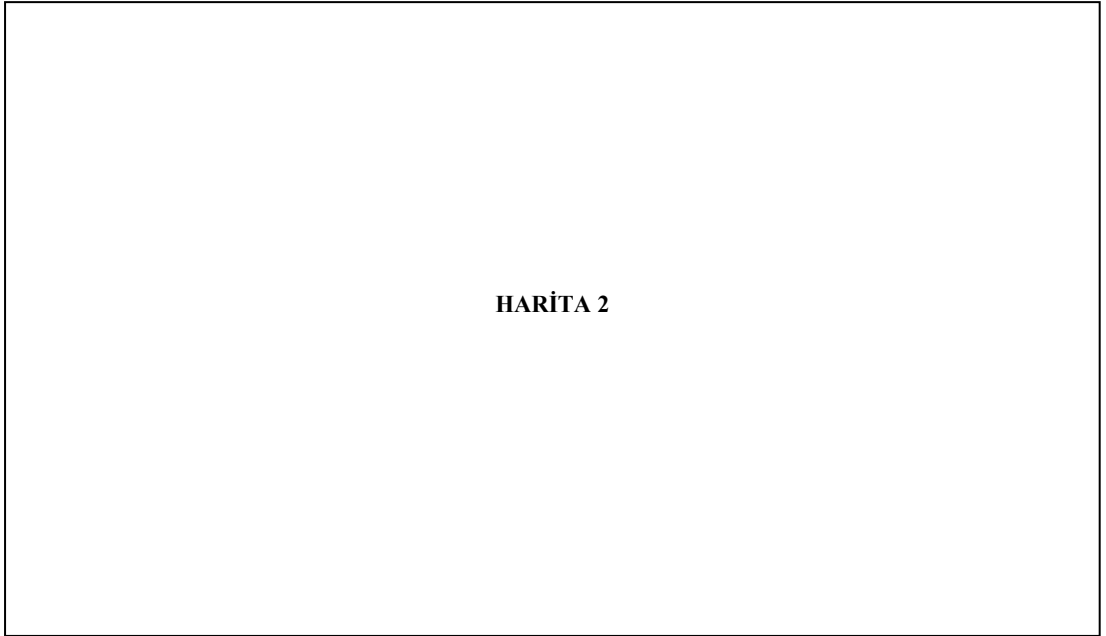
100.000'den çok nüfusu olan şehirlerin sayısının 57'ye ulaşması ve özellikle milyonun altında nüfuslu şehirlerin büyüme oranlarının yüksekliği, şehirleşmenin dengeli dağılımı için olumlu karşılanmalıdır. Bölgesel merkezlerin daha da kuvvetlendirilmesi, fakat onlarla birlikte daha alt kademedeki yerleşmelerin donanımlarının geliştirilmesine çalışılması, kalkınma ve ilerleme çabalarını olumlu etkileyecektir.

10-15 yıllık yakın bir gelecekte, nüfus artış hızlarını 1990-2000 devresindeki seviyelerini koruyabilirlerse, Gaziantep, Konya ve Antalya'nın mevcut nüfus gelişim çizgileriyle milyonluk şehirler arasına katılması mümkün görünmektedir. Diyarbakır, Kayseri, Eskişehir gibi şehirler bu süre zarfında 1 milyona yaklaşan nüfuslarıyla bölgesel metropol olmaya aday konumuna yükseleceklerdir.

XXI. yüzyılın ilk 10 yılı sonunda İstanbul, Çatalca-Kocaeli birleşik şehirlerinin (konürbasyon) merkezinde yer alırken, Çorlu çevrelerinden başlayan ve İzmit doğusuna kadar uzanan şehirler kuşağında 13 milyon kişinin yaşıyor olması uzak bir ihtimal değildir. Mersin, Tarsus, Ceyhan, Osmaniye, İskenderun; Adana ile birlikte, Çukurova konürbasyonunun çok daha önemli unsurları haline dönüşeceklerdir.

Harita 1. Türkiye'nin Bölgeleri

Harita 2. Türkiye'de Toplam Nüfusun Yıllık Ortalama Artış/Azalış Oranları (1990-2000)

HARİTA 3

Harita 3. Türkiye’de kırsal nüfusun yıllık ortalama artış/azalış oranları (1990-2000)

HARİTA 4

Harita 4. Türkiye’de şehrsel nüfusun yıllık ortalama artış/azalış oranları

HARİTA 5

Harita 5. Türkiye'de Şehirsel Nüfus Oranları (2000)

Notlar

¹C.Whyne-Hammond, Elements of Human Geography, London,1987, s.213-214. H.Carter, The Study of Urban Geography, London, 1995, s.12-14.

²A.Tandoğan, Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu, Trabzon, 1998, s.121-131.

³A.Toros, Fertility- Demographic and Health Survey 1993, Ankara, 1994, s.24.

⁴10 yıllık devre esnasında, Çukurca ilçesi kırsal kesiminde nüfus yılda ortalama binde 137, Kiğı ilçesinde binde 119, Eruh ilçesinde de binde 95 oranlarında azalmıştır.

⁵Van, Hakkâri, Midyat, Kızıltepe, Bismil, Erzurum gibi şehirler, yılda ortalama binde 40 ile 65 arasında değişen oranlarda büyümüşlerdir.

⁶1990-2000 devresinde, Kulp, Şemdinli, Patnos, Yüksekova gibi şehirsellerde nüfusun yıllık artış oranları binde 70-75 civarındadır.

⁷Harran binde 135, Akçakale binde 75, yıllık büyüme oranlarını bu sayede yakalamışlardır.

⁸Samsat (yeni kurulan), Kahta, Adıyaman gibi kasaba ve şehirler, binde 58-75 arasındaki yüksek yıllık artış hızlarını büyük ölçüde bu duruma borçludur.

⁹M.Bazin, Türkiye'nin şehirseller ağını konu alan bir çalışmada, ekonomik/kültürel ve idarî baş şehirler olarak İstanbul ve Ankara şehirleri için "deux capitales"; İzmir, Bursa ve Adana şehirleri için "métropoles regionales", Trabzon, Diyarbakır, Samsun, Kayseri, Antalya, Erzurum gibi şehirler için de "centres regionaux" nitelemelerini kullanmaktadır.

¹⁰S.Kocakuşak, Avrupa Coğrafyası, Ankara, 2002, s.98.

Referanslar

Bazin, M. (1986) "Le réseau urbain de la Turquie", *Travaux de l'Institut de Géographie de Reims*, 65-66, 89-113.

Bazin, M. (1992) "La Population de la Turquie en 1990", *L'Immigration Turque en France et en Allemagne CEMOTI*, 13, 121-134.

Carter, H. (1995) *The Study of Urban Geography*, Arnold, London.

Işık, Ş. (1999) "1997 nüfus tespiti ve Türkiye nüfusu üzerine bazı yeni gözlemler", *Ege Coğrafya Dergisi*, 10, 149-172.

Kasarcı, R. (1996) "Türkiye'de nüfus gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 5, 247-266.

Kocakuşak, S. (2002) *Avrupa Coğrafyası*, Ocak Yayınları, Ankara.

Köksal, A. (2000) "Türkiye 1997 genel nüfus sayımı sonuçları hakkında düşünceler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 213-218.

Plane, D.A.; Rogerson, P.A. (1994) *The Geographical Analysis of Population With Application to Planning and Business*, John Wiley and Sons, Toronto.

Özgür, E.M. (1998) *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, GMC Basın Yayın Ltd.Şti., Ankara.

Short, J.R. (1991) *An Introduction to Urban Geography*, Routledge, London.

Tandoğan, A. (1998) *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.

Toros, A. ve Diğerleri (1994) *Turkish Demographic and Health Survey 1993*, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.

Whyne-Hammond, C. (1987) *Elements of Human Geography*, Bell and Hyman, London.

www.die.gov.tr/sayimlar.ht